

Hans Anten

De focalisatie voorbij? Over structuralistische zekerheden en postmoderne mogelijkheden

Over Luc Herman & Bart Vervaeck, *Vertelduivels. Handboek verhaalanalyse*. Brussel/Nijmegen (Vubpress en Vantilt) 2001. 184 blz.

Het is stellig waar wat de Belgische literatuurwetenschappers Luc Herman en Bart Vervaeck in hun studie *Vertelduivels* beweren: ondanks evidente tekortkomingen fungeert op onze universiteiten de structuralistische narratologie in de regel nog steeds als het model aan de hand waarvan studenten kennismaken met de analyse van verhalen en romans. De thans beschikbare introducerende handboeken laten zien dat de bruikbaarheid van de klassieke structuralistische theorie uit de jaren zestig nog altijd groot is. Dat geldt zowel voor de meer algemene literatuurwetenschappelijke inleidingen als *Over literatuur* van Jan van Luxemburg, Mieke Bal en Willem Weststeijn uit 1987 en *Algemene literatuurwetenschap. Een theoretische inleiding* van Barend van Heusden en Els Jongeneel uit 1993 als voor de handboeken die een gedetailleerd instrumentarium bevatten voor het analyseren van literaire teksten: *De theorie van vertellen en verhalen. Inleiding in de narratologie* van Mieke Bal uit 1978 en het recente *Literair mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten* uit 1999 van Erica van Boven en Gillis Dorleijn. Ook in *Vertelduivels*, dat eerder een reflectie op tal van verteltheorieën is dan een leergang in proza-analyse, staat het structuralisme in zekere zin centraal: het is het onderwerp van het tweede en middelste hoofdstuk, dat met ruim zestig bladzijden het meest omvangrijke is.

De afgelopen vijftientig jaar zijn er veel (deel)theorieën ontwikkeld die de klassieke narratologie hebben gecorrigeerd, aangevuld of verdiept. De relatief grote onbekendheid van deze nieuwe benaderingen bracht Herman en Vervaeck ertoe met *Vertelduivels* het eerste Nederlandstalige overzicht te publiceren van het structuralistische vertelsysteem en een selectie postmoderne inzichten. In drie hoofdstukken ondernemen de auteurs hun ‘hellevaart’, die begint in het voorgeborchte van de voorgeschiedenis (1), dan vervolgd wordt in het inferno van het structuralisme (2) en eindigt in het purgatorio van een aantal postklassieke opvattingen (3). De hemel blijft dus gesloten, het boek gaat immers over

vertelduivels, ofwel over vele narratologische gidsen – niet over één supergids die de waarheid in pacht heeft – van wie de kwaliteiten en gebreken belicht worden.

Vertelduivels, dat mag duidelijk zijn, is met zijn evaluatieve beschrijvingen allerminst een min of meer objectieve inventarisatie van theoretici en concepten. Niet het minst blijkt dat uit de kritische bespreking van de structuralistische narratologie en wat eraan vooraf ging, een bespreking die aldus telkens de aankondiging is van wat ik toch als de eigenlijke kern van het boek beschouw: het derde hoofdstuk. Daarin worden, als gezegd, een aantal recente theorieën belicht die mogelijke alternatieven zijn voor de gesignaleerde lacunes en manco's in het traditionele analysemodel.

Enkele onvolkomenheden zijn eerder onder de aandacht gebracht, bijvoorbeeld door Mieke Bal toen zij in 1990 niettemin de vijfde druk van *De theorie van vertellen en verhalen* bezorgde. In een voorwoord wees ze erop dat de structuralistische pretenties van universele geldigheid inmiddels achterhaald zijn, onder meer door de toenemende inbreng van de lezer in poststructuralistische theorieën, door de opkomst van de feministische literatuurwetenschap, en door de groeiende importantie van postmoderne literatuur. Vier jaar later verscheen in *De nieuwe taalgids* een groot besprekingsartikel over deze volledig herziene versie van Bals handboek en ook daarin werden de grenzen van het gevestigde analysemodel met zijn voor niet-realistische literatuur al te schematische en statische begrippenapparaat duidelijk aangegeven. (Hans Anten, Kees Singeling, Fabian Stolk, 'De theorie in de praktijk'. In: *De nieuwe taalgids* 87 (1994), p. 326-351). De structuralistische verteltheorie, zo tonen Herman en Vervaeck overtuigend aan, schiet tekort door haar overwegend formele oriëntatie, rigide systematisering en haar voorkeur voor eenduidige classificaties, hiërarchische niveaus en ondubbelzinnige categorieën. Het zal overigens niet verbazen dat deze auteurs in dit verband met veel kennis van zaken het postmoderne literaire repertoire aanwenden. Vervaeck immers publiceerde in 1999 zijn monografie over *Het postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse roman*. En ook deze studie liet zien dat wanneer bijvoorbeeld de vertrouwde coördinaten van tijd, ruimte, causaliteit en perspectief aan erosie onderhevig zijn, zoals op uiteenlopende wijze het geval is in proza van onder anderen Atte Jongstra, Willem Brakman, Charlotte Mutsaers, Gerrit Krol en Peter Verhelst, men met het structuralistische systeem niet ver komt.

Herman en Vervaeck hebben zich gelukkig niet beperkt tot een droge vergelijking van theorieën. Dikwijls wordt ter illustratie van de relevantie of de gebreken ervan in het bijzonder verwezen naar een tweetal in *Vertelduivels* opgenomen ultrakorte verhalen, te weten

‘Pegasisch’ uit de bundel *Paardejam* (1996) van Mutsaers en ‘De kaart’ uit *De oudste jongen* (1998) van Krol. Bovendien hanteren de schrijvers een prettig leesbare stijl en geven ze per hoofdstuk een heldere motivering van het gevolgde parcours.

In zeer grote lijnen ziet dat traject er als volgt uit. In ‘Voor en rond het structuralisme’, het eerste hoofdstuk, komen, gerangschikt onder een zestal aandachtspunten, aspecten aan bod die in hoge mate het fundament hebben gevormd van de structuralistische verhaalstudie, zoals de oppositie telling – showing uit Lubbock’s *The craft of Fiction* (1921) en het begrip implied author uit *The Rhetoric of Fiction* (1961) van Wayne Booth. Sommige aspecten zijn zeer bekend, zoals de in de paragraaf ‘Waarnemen en spreken’ behandelde perspectieftypologieën van Stanzel (auctoriale, personale en ik-vertelsituatie) en Friedman (van editorial omniscience tot dramatic mode). Het onderscheid tussen waarnemen en zien is in deze indelingen nog niet verdisconteerd. Dat krijgt pas gestalte met het begrip focalisatie, volgens Herman en Vervaeck een van de “cruciale inzichten die de narratologie aan het structuralisme te danken heeft”.

‘Het structuralisme’ heet het tweede hoofdstuk en dat volgt qua opzet en besproken onderwerpen grotendeels het patroon van Gérard Genette, dat in Nederland door Mieke Bal is gecanoniseerd. Dus met de driedeling geschiedenis-verhaal-vertelling als hoofdonderscheiding en binnen dat kader aandacht voor geijkte categorieën als gebeurtenissen en acteurs (niveau geschiedenis), tijd, karakterisering en focalisatie (niveau verhaal), vertelinstantie, vertellagen en bewustzijnsvoorstellingen (niveau vertelling). De bespreking in termen van voor- en nadelen van deze en andere begrippen voert steevast tot de constatering dat de bruikbaarheid of de toepasbaarheid ervan, *althans voor de analyse van postmoderne literatuur*, problematisch of weinig zinvol is.

Het derde en laatste hoofdstuk is getiteld ‘De postklassieke narratologie’ en daarin wordt in kort bestek een relatief groot aantal hedendaagse opvattingen belicht die de rol van de lezer en zijn context, en de ideologische dimensies van tekst en lezer centraal stellen. De postklassieke lezingen van Mutsaers’ en Krol’s verhaal zijn overtuigende demonstraties van verrassende betekenistoekenning, die met behulp van dergelijke nieuwe inzichten en, niet te vergeten, een aanzienlijke analytische vaardigheid tot de mogelijkheden behoort.

Herman en Vervaeck slagen er over het algemeen goed in met *Vertelduivels* het gecombineerde overzicht te presenteren van de succesvolle structuralistische methodiek en een postmoderne relativering. Het is alleen jammer dat de helderheid van het betoog er nogal eens bij inschiet door terminologische slordigheden, of een verkeerde voorstelling van zaken, of een te geïsoleerde en vluchtige bespreking van een theorie. Zo is het verwarrend en onjuist

te beweren dat de auctoriële verteller geen personage in de “tekst” is (p. 25), of “buiten de fictionele wereld” staat (p. 40), terwijl bedoeld wordt dat hij niet als personage optreedt in het door hem vertelde verhaal. Ronduit ongelukkig zijn de regelmatig voorkomende formuleringen “hijvertelling” en “hijverteller” als benaming voor de vertellende instantie in de personale vertelsituatie of in de zogenaamde afgezwakte vormen van auctoriaal vertellen. De ‘hij’ is immers degene *over wie* verteld wordt door een instantie die grammaticaal natuurlijk een ‘eerste persoon’ is. De bespreking van de gecompliceerde bewustzijnsweergave die de vrije indirecte rede of erlebte Rede is, zou erbij gebaat zijn als gebruik was gemaakt van het begrip tekstinterferentie waarmee Wolf Schmid in *Der Textaufbau in den Erzählungen Dostoevskijs* uit 1973 dit stijlmiddel typeert als een vertellerstekst en persoonstekst op grond van taalkundige eigenschappen. Ten slotte: een formulering als “de verteller doet zijn best om deze betrokkenheid te dramatiseren door het gebruik van de vrije indirecte rede” in het derde hoofdstuk geeft aan dat Herman en Vervaeck ten onrechte de verteller opvoeren als de instantie die verantwoordelijk is voor de aanwezigheid van bijvoorbeeld de vrije indirecte rede in een fictionele tekst. Mij dunkt dat daar eerder de in een ander hoofdstuk besproken implied author voor in aanmerking komt, want met dat concept wordt toch het organiserende principe aangeduid dat hiërarchisch boven de tekstuele lagen is gesitueerd.

Dit soort onzorgvuldigheden en omissies laat evenwel onverlet dat Herman en Vervaeck er ongetwijfeld in geslaagd zijn de gedachte over te brengen die ze in de slotzin van *Vertelduijvels* verwoorden: “Misschien zijn er in de narratologie minder zekerheden dan de structuralisten gehoopt hadden, maar misschien zijn er juist daardoor ook meer mogelijkheden.”

Universiteit Utrecht

Uit: *Vooys. Tijdschrift voor letteren* 19 (2001/2002), p. 252-254.